

גלית חזן-רוקם

סירוניות בבית המדרש
פואטיקה, פולקלור ופרשנות
במדרש ויקרא רבה

מוסד ביאליק • ירושלים

Galit Hasan-Rokem

Sirens in the Rabbinic Academy
Poetics, Folklore and Hermeneutics in Leviticus Rabbah

התקנה לדפוס: אלון רג'ואן

הספר יוצא לאור בסיוע

מסת"ב 9-315-536-965-976 ISBN

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים, תשפ"ג

סדר ועימוד: יהודית שטרנברג

הדפסה וכריכה: דפוס כספית, ירושלים

Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem 2023

www.bialik-publishing.co.il

Printed in Israel

תוכן העניינים

9	מבוא	סוגיות בחקר מדרש ויקרא רבה – פואטיקה, פולקלור, אתנוגרפיה ופרשנות
	חלק א:	הבית והעולם – חיים ומוות ביד הפרשנות
27	פרק 1	לחם, שבועה ושכול: חי היום יום, שכנות וסוגות הדיבור והסיפור (ויקרא רבה ו, ג)
47	פרק 2	יין ונחש בליל הכלולות: סיפורים, טקסים וסמלים בין תרבויות וזמנים (ויקרא רבה כ, ג)
	חלק ב:	הקהילה היהודית: כניסות ויציאות, מפגשים ודו-שיח
75	פרק 3	מגדר בבית המדרש: תורה, ריפוי וארוס (ויקרא רבה ט, ט)
107	פרק 4	קורבנות לאל ומגבית לתלמידי חכמים: סיפורי חז"ל וסיפורי נוצרים קדומים (ויקרא רבה ג, ה; ה, ד)
	חלק ג:	לידות פלאיות בדו-שיח סיפורי בין-דתי בפרשה יד של ויקרא רבה
		תרחיב בשיתוף עם ישראל יעקב יוכל
137		טקסט פרשה יד בויקרא רבה
143	פרק 5	מיתוס, היסטוריה ואסכטולוגיה: אדם הראשון, דוד המלך ואחרית הימים (ויקרא רבה יד, א; ה; ט)
169	פרק 6	פרשנות וחי יום יום: משלים של פריזן פיזי וטקסטואלי (ויקרא רבה יד, ב; ג)
190	פרק 7	פואטיקה וחוויה: בין מבט האל למבט העובר (ויקרא רבה יד, ד; ו; ז; ח)

חלק ד: תרבות הלניסטית והאימפריה הרומית בגליל: אגדות
היסטוריות, מעשיות עממיות ופואטיקה מיתית

209	אגדה היסטורית: מעשה נורא של טיטוס בירושלים ועונשו הנורא ברומא (ויקרא רבה כב, ג)	פרק 8
232	סיפור עם גלילי: הדרייננוס כגיבור הלצה יהודית בגרסה מקומית של חיי הקיסר (ויקרא רבה כה, ה)	פרק 9
272	לשיר עם הסירוניות: לנוע אל גבולות הפרשנות (ויקרא רבה טז, א)	פרק 10
299		ביבליוגרפיה
352		רשימת פרסום של נוסחים קודמים של פרקי הספר
355		תודות
356		מפתח עניינים
361		מפתח מקורות
365		מפתח שמות
375		מפתח מקומות

מבוא

סוגיות בחקר מדרש ויקרא רבה — פואטיקה, פולקלור, אתנוגרפיה ופרשנות

מדרש ויקרא רבה הוא על דעת רבים מחוקרות וחוקרי ספרות חז"ל וקוראיה פנינה של יופי ושל אמנות סיפור משוכללת. בחיבור זה, עטופים בתבניות ספרותיות הנענות למוסכמות הזמן וסוגת המדרש, כמה מסיפורי חז"ל המרגשים והמשפיעים ביותר. סיפור מתנת הזהב שהעניק הקיסר הרומי הדריינוס לאדם זקן שהביא לו מפרי נטיעותיו הוא מסיפורי העם המובהקים של מדרש ויקרא רבה, והאגדה ההיסטורית רבת הרושם על מות הקיסר טיטוס על ידי יתוש לאחר שהחריב את המקדש בירושלים היא מן המוכרים שבסיפורי החיבור. פחות ידועים סיפורים הנטועים בהקשרים יום יומיים או חברתיים, למשל מעשה נורא בשתי שכנות אופות שאחת מהן משכלת את בניה, ומעשה נורא לא פחות בחתן שמת בליל חתונתו, אף הם רצופים סממנים של סיפורים עממיים. הפתעה של ממש עשויה להיות מזומנת במפגש עם סירוניות המוכרות מן האודיסיאה ומן המיתולוגיה היוונית בכלל ומופיעות ככנות ים בסיפורי עם אירופיים רבים ובעקבותיהם בסיפורו של הנס כריסטיאן אנדרסן על בת הים הקטנה שהתגלגלה לדמות אריאל בסרט האנימציה של הפקות דיסני.

חלק מן הדברים הנכתבים כאן הוטבעו במסורות קריאה מקובלות של הטקסט, וחלקם הם פרי פרשנות חדשה בתוכנה ובאופייה. כל הדברים הללו מזמנים בקריאת סיפורי חיבור מדרשי זה עיסוק מחקרי מנקודות מבט מגוונות וברבדים שונים של יצירה ותודעה תרבותית. הספר מתייחס לפואטיקה של היצירה הספרותית העתיקה; לעבודה הפרשנית שהיא במרכז פעילותם האינטלקטואלית של חז"ל; ליסודות הפולקלור הגלומים בסיפורים כמבעים של ספרות עממית; לאתנוגרפיה של ביטויים ומופעים של חיי היום יום ושל תחומי החיים הטקסיים והפולחניים המשתקפים בסיפורים או מכווננים באמצעותם; ולדרושיח והפולמוס במרחבי התרבות של יוצרי המדרש ושל אלה שאיתם הם מקיימים סוגים שונים של פעילות גומלין ותקשורת בין-תרבותית ובין-דתית. מבוא זה נועד לסבר את אוזני ועיני הקוראות והקוראים, חוקרים וחוקרות כקוראים משכילים, בהצגת מעט מן העקרונות שהנחו אותי בכתיבת פרקי הספר ובעריכתו. אולם עיקר הברור התאורטי והמתודולוגי מתקיים בפרקים השונים המייצגים כלי מחקר מגוונים וגם נקודות שונות בזמן במהלך המסלול המחקרי שלי. משותפת לכל הפרקים הפתיחות לשיח ביקורתי ומחקרי ענף ובין-תחומי, אשר נועד להאיר את מורכבותה של היצירה הסיפורית במדרש ויקרא רבה ולבטא הערכה ואהבה לאמנות הסיפור הנחשפת לפנינו בחיבור זה.

כמו יצירת חז"ל בכלל, ובפרט מדרשי האגדה של אמוראי ארץ ישראל – שהחומרים הסיפוריים שבהם הם כנראה ברובם מן המאה השלישית עד החמישית לספירה הנוצרית – ויקרא רבה¹ נחשב בדרך כלל לתוצר של שני מוסדות יהודיים בולטים של התקופה, בית המדרש ובית הכנסת. מוסדות אלה נוהלו באופן פחות או יותר היררכי; בית המדרש נועד לגברים בלבד, ובבית הכנסת רק להם ניתנה הזכות להשתתפות פעילה. הסיפורים שבהם בחרתי לעסוק פותחים אשנב למקורות השראה ויצירה נוספים, כגון הבית והמשפחה ובתוכם נשים. גם קבוצות נוספות בעלות תרבות שונה מזו של בית המדרש ובית הכנסת, ביניהן – יהודים שתרבותם ולשונם יוונית ולא־יהודים מסוגים שונים, באות לביטוי בסיפורים הללו וכך אפשר להסכית לרב הקוליות המאפיינת את היצירה הסיפורית של חז"ל. ניתוחי הטקסטים בספר מאירים את המוסדות שהם כור מחצבתה של ספרות חז"ל כמרחבים פתוחים להשראה ומפולשים להשפעה של שיחות וטקסטים שרווחו בסביבתם ואף במרחק מהם. מצד אחר, המוסדות הללו מאופיינים כמעיינות נובעים של יצירה שהדהודה וערכיה מצאו את דרכם אל מחוץ לכותלי בית המדרש ובית הכנסת.

חוקר ספרות האגדה יוסף היינימן תרם תרומה חשובה להדגשת טיבו הספרותי הייחודי של מדרש ויקרא רבה, ואף הכתיר את החיבור בתואר "מדרש ספרותי" שבאמצעותו הדגיש את דעתו על סגולותיו הספרותיות המיוחדות לעומת מדרשים אחרים.² מדרש זה שייך מבחינת תקופת חיבורו למדרשי האגדה הארץ ישראלים הקלסיים שנערכו בין המאות החמישית לשביעית לספירה הנוצרית. החומר הסיפורי שבהם ברובו מתקופת האמוראים – כשבארץ ישראל שלטו רומי וביזנטיון – ובחלקו עשוי להיות אף מוקדם יותר. אצורים בהם דברי אגדה של תנאים ואמוראים עד סוף המאה הרביעית לספירה והם כוללים, לפי דעתו של יונה פרנקל, לפי סדר תיארוכם המשוער, את בראשית רבה, ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא, ובהסתייגות מה, גם את איכה רבה.³ מדרש ויקרא רבה קרוב בתכניו ובהקשרים התרבותיים שהוא משקף, במיוחד לשני חיבורים שקדמו לו אך מעט, והתחברו כנראה בראשית התקופה האמורה: התלמוד הירושלמי ומדרש בראשית רבה. ואכן לסיפורים רבים האצורים בו מקבילות קרובות ואפילו קרובות מאוד בשני חיבורים אלה. לא מעט מקבילות לסיפורי ויקרא רבה מצויים גם במדרש מאוחר ממנו, קהלת רבה.⁴ בשונה ממדרש ויקרא רבה, לסיפורי מדרש איכה רבה למשל, מקבילות דווקא בתלמוד הבבלי, במיוחד בשרשרת הארוכה של סיפורי החורבן לקראת סוף מסכת גיטין.

- 1 ראו ויקרא רבה; ויקרא רבה: מהדורה סינופטית. וראו גם אלבק, מדרש ויקרא רבה.
- 2 היינימן, אמנות הקומפוזיציה; וכן היינימן, דיוקנו של מדרש.
- 3 פרנקל, דרכי האגדה, עמ' 6-8, וראו גם ההערות בעמ' 565-566 וכן בעמ' 460-463. משה דוד הר הרחיב את היריעה וכלל גם את החיבורים הבאים: אסתר רבה, שיר השירים רבה, רות רבה וקהלת רבה. ראו הר, אגדה ומדרש.
- 4 ראו מבוא למהדורתו של מנחם הירשמן: קהלת רבה (הירשמן), עמ' כו-כו.

איור 2:

רצועה עליונה, רצפת פסיפס מבית לאונטיס, בית שאן, המאה ה-6 לספירה,
אבן וזכוכית, אוסף רשות העתיקות, צילום: מוזיאון ישראל, ירושלים

